

REALIZACE ODSUNU

ČESKÉ ZEMĚ A NĚMCI NA KONCI VÁLKY A TĚSNĚ PO NÍ

Složité poměry posledních válečných měsíců komplikovala i zvýšená migrace německého obyvatelstva. Stanovit přesné počty Němců, pobývajících na konci války na československém území, je krajně obtížné. Neexistuje samozřejmě žádná přesná evidence. Znemožňoval

těžko možné. Jednou z metod, jak zjistit poměrně věrohodný počet obyvatel českomoravské oblasti, je statistika populace podle vydaných potravinových lístků. Podle ní žilo v okupovaných Sudetech na počátku května 1945 na 3,325 000 lidí, z toho asi 600 000 Čechů a příslušníků jiných národností, Němců tedy bylo asi 2,275 000. Mezi ně jsou ovšem zařazeny i osoby, které na tato území

Den před příchodem sovětských vojsk předal německý velitel Prahy Toussaint moc ve městě představitelům českého odboje s tím, že Němcům bude umožněn odchod do amerického zajetí (vlevo). Česká policie reagovala na četná udání rozsáhlým zatýkáním osob podezřelých z donášectví a kolaborace.

ji nejen rozklad administrativy v závěru války, ale také prakticky nekontrolovatelné masové migrační pohyby obyvatel. Při zjišťování údajů o počtech německého obyvatelstva jsme proto odkázáni na pouhé odhady, které mohou být dalšími výzkumy korigovány.

Na československém území přebývaly v té době nejméně 4.000 000 německých civilistů. Většina z nich patřila ke zdejšímu trvale usídlenému obyvatelstvu, snad až 1.000 000 tvořili však uprchlíci ze Slezska a další statisíce uprchlíků pocházelo z celé východní části Říše. Německé prameny ale uvádějí číslo 3 - 3.400 000. Přesné zjištění je proto

příšly z nejrůznějších důvodů po roce 1938. O něco později, k 25. červnu 1945, pobývalo na celém území Čech a Moravy už jen 2.716 239 německých civilistů.

Jistou část tohoto počtu tvořily německé rodiny, jež sem byly přesídleny v době války. Například na severní Moravu do zabraných českých zemědělských usedlostí přicházeli během roku 1943 Němci z italských jižních Tyrol. Původní čeští majitelé usedlostí byli bez náhrady vysídleni. Velmi nepřesné jsou i dedukce o tom, kolik sudetských Němců, tj. starousedlíků, kteří byli v roce 1938 československými státními občany, se

koncem války nacházelo mimo československé území; odhad se pohybuje okolo 500 000 osob. Mezi ně jsou započítáni vojáci v zajetí, 207 000 sudetoněmeckých padlých, dále příslušníci nacistického policejního represivního i civilního okupačního aparátu v Říši i v různých okupovaných částech Evropy, kam odešli nejednou i s rodinami a před koncem války se nestačili

počet sudetských utečenců, kteří se v poválečném Německu z praktických důvodů vydávali za říšské, z východu vyhnané nebo uprchlé Němce.

Na území samotného protektorátu se mělo v posledních měsících války podle historika Tomáše Staňka nacházet asi 650 000 Němců, z nichž asi polovinu tvořili uprchlíci před postupující východní

Po českých silnicích se koncem války valily nesčetné zástupy uprchlíků i válečných zajatců.

vrátit. V tomto počtu lidí jsou nadto zahrnuti i ti Němci, kteří v těchto měsících zemřeli z přirozených příčin.

Mezi náhle „chybějící“ trvale usdlé německé obyvatele českých zemí je třeba započítat také ty, kdo v dramatické době tíše změnili národnost, neboť zejména mnozí lidé ze smíšených rodin, kteří se při sčítání lidu v roce 1939 označili za Němce, se v roce 1946 mohli naopak prohlásit za Čechy. Také v tomto případě jsme však odkázáni na pouhé, ne zcela přesné propočty. Sondy, provedené německou historičkou Marií Rhode, však naznačují, že těchto případů nebylo málo. Kvalifikovaný odhad mluví zatím asi o 91 000 osobách. V úvahu je třeba vzít i blíže nespecifikovatelný

frontou (dobově označovaní jako „národní hosté“). V Praze a okolí činil počet říšských Němců asi 250 000 osob, a to včetně příslušníků branné moci, raněných a utečenců z Říše. Mnozí sem byli i evakuováni. Z Himmlerova příkazu byla na protektorátní území a do okupovaného Pošumaví evakuována i větší část z asi 120 000 karpatských Němců ze Slovenska.

Celkový počet lidí zdržujících se na území protektorátu ke konci války je tedy pouze odhadován. Přitom jde o čísla podstatná, hrající při hodnocení a výkladech odsunu zásadní roli. A to nejenom proto, že přímo souvisí s počtem sudetských Němců, po válce vyhnaných a odsunutých z československého území. Mají i podstatně hlubší

význam. Za těmito sumárními historicko-statistickými údaji se totiž skrývají konkrétní lidské osudy. Ty se statistikám v nejednom případě takřka vymykaly. Nebylo např. zcela výjimečné, že některé z transportů s německými vyhnanci, zejména v prvních týdnech po konci války, opakovaně překročily hranice okupačních sektorů, byly vykazány zpět, křížem krážem jezdily

v národnostní příslušnosti vznikaly ve smíšených manželstvích. A těch rozhodně nebylo málo - podle úředních odhadů v nich žilo 40-60 000 osob; německá literatura pracuje - ale bez dokladů - i s čísly podstatně vyššími, jdoucími až k 700 000 lidí.

Pro porozumění následujícímu vývoji je zvláště významné pochopení zvýšeného napětí, jež provázelo

Atmosféru v celé Evropě jítřila četná svědectví osvobozených vězňů o nacistických bestialitách v koncentračních táborech a při pochodech smrti.

po českých zemích, byly různě evidovány a jejich osazenstvo, pokud strastiplnou pouť přežilo, bylo pak na několik měsíců ponecháno v některém z táborů nebo dokonce i v místě původu, aby teprve po „Postupimí“ nastoupilo cestu do řádné odbavených transferů do Německa.

Nepřesná jsou i čísla o počtu Němců, kteří zůstali v ČSR po ukončení odsunu. Koncem roku 1947 jich na území republiky mělo žít asi 200 000, z toho přibližně desetina na Slovensku. K 1. červenci 1949 jich tu ale mělo být již asi jen 175 000. Tyto nepřesnosti jsou dány jednak stěhováním jednotlivých osob, jednak nejasnostmi, které

poslední měsíce války. Vyvolávala je viditelně se blížící porážka nacistického Německa. Na německé straně se začal projevovat strach, obavy, mnohdy snad i pocit viny. Na Čechy i Němce, byť na každé jinak, nepochybně silně zapůsobil i zhroucení ideje germánské „panské rasy“, zvláště zřetelně se projevující na zubožených postavách uprchlíků a vyhnanců z německých východních území, kteří se tak vlastně stali „poslední Hitlerovou obětí“ (Hans Lemberg).

Pro Čechy přinášel konec války osvobození, obnovení republiky, nadějná očekávání konce teroru, ale leckdy i touhu po odvetě, pomstě na těch, kteří skutečně anebo pouze

Návrat prezidenta Beneše do vlasti byl obrovskou většinou české veřejnosti vnímán jako národní vítězství a dějinná satisfakce.

údajně nesli vinu na utrpeních posledních šesti let. V situaci prohlubujícího se chaosu vyvolávala všechna tato očekávání, živená dramatickými relacemi říšského i zahraničního rozhlasu, případně některými články sudetského, protektorátního či ilegálního tisku, obavy i naděje, pocit napětí a nervozity.

Chování okupační moci a zejména události konce posledních válečných měsíců posilovaly na české straně obecnou averzi k Němcům. Jedním z psychologicky nejzávažnějších faktorů zvyšování protiněmeckých nálad byly zřejmě železniční transporty vězňů a válečných zajatců z rušených koncentračních táborů

na polském území a ze „Sudet“, jakož německé teroristické akce proti českému povstání - což jsme popsali v závěru IV. kapitoly.

K už tak ostře protiněmeckým postojům přispívaly i informace o poměrech, v nichž žili Češi totálně nasazení v Říši anebo věznění ve věznicích a lágrech, odkud se jim v chaosu bombardování a evakuací konce války podařilo utéct. Postupně též vycházely najevo děsivé skutečnosti z každodenní reality nacistických koncentračních táborů. Skutečnost, že mnohdy nešlo o ověřené informace, ale o zprávy předávané „od ucha k uchu“, jejich věrohodnost u publika nesnižovala, ba právě naopak.

Ke zmírnění protiněmeckých nálad mezi Čechy nepřispívalo ani chování drtivé části sudetských Němců v posledních fázích války. V naprosté většině zůstávali nadále věrní ideologii nacismu - ať už ze skutečného přesvědčení anebo pouze z formální setrvačnosti předchozího každodenního života. Protinacistický odboj mezi sudetskými Němci byl až do

Početné, dodnes nevyužité kroniky českých vesnic i měst, stejně jako osobní vzpomínkové záznamy jsou s to - jak z české, tak i německé strany (v českém překladu je zachytila Eva Hahnová) - přinést mnoho cenných informací pro poznání mentality té doby. Teprve tak lze pochopit mnohé z motivací tehdejších postojů a činů. Osobní prožitek dobového svědka však není nikdy zcela autonomním

Automobil s pražskými revolučními gardisty na severu Čech. Nové obsazování území, které po mnichovské dohodě připadlo Třetí říši, vedlo leckdy k neomluvitelným násilnostem na německém obyvatelstvu.

posledních dní války velmi slabý a celkový negativní pohled Čechů na německé sousedy proto nemohl ovlivnit. Lze nalézt mnoho svědectví o chování lokálních stranických „vůdců“ a „vedoucích“ v této době i o proměně, kterou přineslo osvobození. Autor kroniky Sokola v severomoravském Šumvaldě takovou proměnu zaznamenal: *„Na jejich pohledy nikdy nezapomeneme. Tito teď bývalí tyraní našeho lidu měli obličje k nepoznání bléde, ustrašené a mluvili neobyčejně krotce.“*

jevem, odráží se v něm i nadosobní, sdílená mentalita, sociální a kulturní prostředí či přijatý systém hodnot. Při všem pochopení pro osobní traumata nelze odhlédnout od toho, že meze obecně sdílených kulturních kódů překročil v česko-německém soužití let 1938 – 1945 nacismus. A toto vědomí či spíše podvědomí bylo živnou půdou pro mnohé reakce české společnosti v roce 1945 a stejně se odráželo i na chování a jednání lidí v dalších zemích okupovaných nacisty a koneckonců i na přístup spojeneckých vojáků k Němcům.

PRŮBĚH ODSUNU

Samotný jev, který tradiční česká terminologie označuje jako „odsun“ a který historikové diferencují na „vyhnání“ a „transfer“ nebo „vyhnání“ a „vysídlení“, je složitý a vnitřně diferencovaný. Je možné rozlišit v něm čtyři základní skupiny:

1. Evakuace z území ohrožených válkou. Již jsme se zmínili, že naprostá většina karpatských Němců

Snad nejznámějším případem je dobrovolný odjezd prakticky všech nacistických funkcionářů z Ústí nad Labem v noci ze 7. na 8. května. Velký příliv utečenců naopak zažilo ke konci války především moravskoslezské pomezí. Početně významnou skupinou byli na českém území již od roku 1944 i uprchlíci z bombardovaných měst vnitřní Říše. Na území protektorátu přehali pak

Fotografie Čechů zavražděných jednotkami SS 6. 5. 1945 v Praze na Pankráci, vydávaná na jaře 2002 v Rakousku za masakr na sudetských Němcích.

ze Slovenska byla evakuována převážně na území protektorátu. Tuto velkou skupinu tvořily ženy a děti, jež byly z frontou ohrožených území organizovaně evakuovány především v dubnu 1945. Mnozí z evakuovaných se posléze zase vraceli na slovenské území a teprve v pozdějších měsících na ně byly vztaheny předpisy o transferu.

2. Útěk před frontou, z bombardovaných oblastí či také útěk z obav před pronásledováním. Sudetští Němci do této kategorie příliš nespádali, z německých starousedlíků v českomoravském pohraničí uteklo poměrně málo lidí.

též Němci ze Slezska a Hlučínska.

3. Třetí kategorií je tzv. „divoký odsun“, který je nutno nazvat vyháněním. Blížící se konec okupačního režimu se viditelně projevoval nejen ve vojenské situaci, ale stále zřejměji také v každodenním životě dosud okupovaných území. České obyvatelstvo reagovalo na změny i jejich náznaky vzednutou emocionalitou. Jednou z jejich nejvýraznějších složek bylo - v důsledku „Mnichova“ okupace a války, ale i v důsledném opojení z vítězství a nové svobody - vzepjaté nacionální cítění či „nacionální radikalismus“. Projevoval se

v rozsáhlé škále forem od činů symbolické povahy až po akty brachiální nenávisti vůči Němcům a všemu německému. Odtud vzházely první případy vyhánění, týrání i vraždění Němců, k nimž docházelo podle místních podmínek už před 8. květnem. Bude teprve úkolem historického výzkumu systematicky prozkoumat tuto první etapu odsunu, trvající až do srpna 1945. Prozatím jsme odkázáni buď na kusé informace, na záznamy nejkřiklavějších případů násilného vyhánění, jež jsou poměrně dobře zdokumentovány, či na dosud provedená regionální zkoumání. Jednu z nejlepších takových sond provedl Milan Skřivánek pro Svitavsko.

Pohled na dění v květnu 1945 ztěžuje skutečnost, že situace byla značně nepřehledná. Neexistovala ještě pevná centrální správa, natož pak evidence. Většina prováděných akcí, včetně vysídlování sudetských Němců či jejich zatýkání, byla živelná. Akce byly vyvolány místními náladami a organizovaly je místní úřady. Jak ve svých pramenných studiích ukázal Tomáš Staněk, hrála však od počátku ohromnou, ne-li klíčovou roli armáda. Již 15. května vydal generál Zdeněk Novák, šéf pražského velitelství „Alex“, které koordinovalo vojenské obsazení a „očistění Sudet“, rozkaz, v němž přikazoval „vykázat všechny Němce z území historických hranic“. Pouze pro udržení chodu zemědělství a průmyslu měl být v zemi ponechán dostatečný počet dělníků a zaměstnanců, ovšem pouze se statutem cizích dělníků bez občanských práv.

Postoj vojáků byl jasně určen armádními směrnicemi, shrnutými např. v *Desateru pro čs. vojáka v pohraničním území*, vydaném 5. června: „*Němec zůstal naším nesmiřitelným nepřitelem. Nepřestaň nenávidět Němce... Chovej se k Němcům jako vítěz... Buď tvrdý k Němcům... I německé ženy*

a hitlerovská mládež nesou vinu na zločinech Němců. Buď neústupný i k nim.“ Tyto instrukce se co do tónu i obsahu shodovaly s podobnými pokyny, které dostávali formou rozkazů nebo brožur britští a američtí vojáci, působící v okupovaném Německu (např. americká armádní brožura *Pocket Guide to Germany* z roku 1944). Hlavním příkazem zde bylo: *Nebratři se s německými strújci*

Němci museli nosit na rukávu bílé pásky a byla jim uložena pracovní povinnost. V dobovém kresleném vtipu se chlapec ptá, proč mají zavázanou ruku. Prý proto, že ji měli šest let zdviženou.

války! Mysli na to, že vítězství muselo být vykoupeno životy amerických vojáků. Německo je nepřátelská země, která nebyla osvobozena, nýbrž dobyta. Němci dnes mohou být nabaženi nacistické strany, jednou však zhřešili proti právům humanity. Nemohou se vrátit do civilizované společnosti a jen říci: „promiňte“. Spojenecké brožury dále varovaly vojáky před statisíci vycvičených a odhodlaných nacistických záškodníků a zabijáků, kteří na ně čekají mezi civilisty okupovaných území. Nenávisť, jasně definovaná stěna mezi vlastními lidmi a Němci a varování před smrtelným nebezpečím, to byly hlavní motivy armádních materiálů.

Dne 15. června byla československá armáda vládním

usnesením pověřena prováděním opatření k zajištění nacistických zločinců a k odsunu německého obyvatelstva. Při soustřeďování, pracovním nasazení a vyhošťování Němců a při konfiskaci jejich majetku měla spolupracovat s místní správou a se služebními SNB. Velení armády bylo také hlavním iniciátorem přechodu od dílčích vyháněcích a vysídlovacích akcí k systematickému transferu.

Tajný rozkaz 1. oddělení Hlavního štábu ministerstva národní obrany z 27. července přikazuje provést transfer v co největším měřítku a tak rychle, aby byly západní velmoci postaveny před hotovou věc. MNO tak následovalo polský příklad a využívalo sovětskou „blahovůli“ s prováděním odsunu. Britští a američtí představitelé oproti tomu v této době v odpovědi na notu československé vlády z 3. července již žádali o projednání transferové politiky, jejíž dosavadní forma vyvolávala u spojenců jisté znepokojení. Představa československé vlády, že vysídlení 2.500 000 Němců bude provedeno během jediného roku, ovšem nenacházelo přijetí ani u sovětských armádních činitelů, kteří z praktických důvodů žádali o odložení počátku systematického transferu. Angloamerické představy v téže době pracovaly s vysídlovací perspektivou zhruba pětiletou. Do té doby měly být prováděny jen dílčí, vnitrostátní přesuny německého obyvatelstva a jeho pracovní nasazení, týkající se též v Československu dosud pobývajících říšskoněmeckých uprchlíků a vojenských zajatců.

Již 8. června byly výnosem ministerstva vnitra zřízeny osídlovací referáty okresních národních výborů či správních komisí, které měly zajišťovat souběžné vysídlování a zároveň české dosídlování oblastí, které spadaly do jejich kompetence. Nicméně skutečně fungční organizace transferu, resp. celého

systému nucených migrací byla - za trvalých kompetenčních sporů, v nichž vrch postupně získávaly složky ministerstva vnitra - vytvořena až během druhé poloviny roku 1945. Principy systematického transferu („odsunu“) Němců z Československa schválila vláda na zasedání 14. prosince 1945 a prováděcí směrnice tohoto rozhodnutí publikovalo ministerstvo vnitra oběžníkem z 31. prosince 1945.

Postavení německé menšiny v Československu upravovalo vládní nařízení z 5. května 1945 a dekret prezidenta republiky č. 5 sb. z 19. května 1945, jimiž byli Němci prohlášeni za státně nespolehlivé obyvatelstvo. Odtud pak vyplývala řada dalších opatření, která výrazně zasahovala do postavení Němců ve společnosti i do jejich každodenního života. Museli nosit viditelné označení, zpravidla to byla bílá páska s písmenem N. Tímto způsobem byli označováni i říšští Němci a zajatci, kteří nosili pásku žlutou; antifašisté měli pásky bíločervené nebo rudé. Všichni Němci, kteří byli před válkou československými občany, byli zbaveni volebního práva, vyloučení z výkonu veřejných služeb a pochopitelně nesměli sloužit v armádě. Dále byla omezena možnost uzavírání smíšených česko-německých manželství.

Z veřejného života byla urychleně vytlačována němčina. Bylo zakázáno užívat pojem „Sudety“ (podobně jako v Německu bylo z politické mapy i ze slovníku vymazáno slovo Prusko). Peněžní vklady německého obyvatelstva byly převedeny na vázané účty, s nimiž nebylo možno volně disponovat. Kurs říšské marky ku koruně byl stanoven v poměru 10 : 1. V pohraničí byl zakázán volný pohyb osob německé národnosti, Němci měli například určeny hodiny pro nákup v obchodech a jejich všední život ovlivňovala řada dalších restriktivních opatření. Snadno lze nahlédnout, že mnoho z nich inspirovala nacistická nařízení z doby

okupace. Němci měli nyní zakusit to, co po šest let Říše doprávala příslušníkům okupovaného národa. O tom svědčí přiděly potravin pro Němce v prvním poválečném období, které odpovídaly přidělům určeným ještě nedávno v protektorátě Židům.

Pro Němce byla vyhlášena všeobecná pracovní povinnost. Kvalifikovaní dělníci a zemědělci zůstávali pracovat zpravidla na svých dosavadních místech, avšak mnozí profesionálně nevyhranění obyvatelé, zejména ženy a dospívající mládež, byli z bydlíšť posíláni na práci do jiných míst, včetně českého vnitrozemí. Často tak docházelo k roztržení rodin. Vznikl tak problém, který pak provázal celý průběh transferu a velmi nepříznivě se pak odrážel i v prvních letech života sudetských Němců v Německu.

K roztržení rodin docházelo v té době i z jiných příčin. Řada Němců, převážně aktivních nacistů, ale zdaleka nejen jich, byla - stejně jako ve všech okupačních zónách v Německu - ihned po osvobození internována. Na československém území vzniklo 1215 internačních táborů, 846 pracovních a kárných středisek a 215 věznic, jimiž podle německých údajů prošlo celkem asi 350 000 osob z oněch asi 2.750 000, které zde zbyly. K internaci docházelo zprvu opět živelně, často jen na základě udání, bez předchozího šetření.

Všechna tato opatření, „revoluční chování“ řady mnohých Čechů i celková atmosféra porážky během bezprostředně poválečných týdnů a měsíců vzbuzovala u německého obyvatelstva pochopitelně krajní obavy z budoucnosti a strach. Není náhodné, že právě v této době docházelo k největšímu počtu sebevražd, jichž je prokázáno celkem 6 667. Běžné byly případy, kdy rodiče nebo bez manžela ponechané matky zabily všechny své děti a pak samy spáchaly sebevraždu. V Ústí nad Labem musela například policie z obavy před stoupajícím počtem

sebevražd vydat dokonce příkaz k dočasnému uzavření rozvodu plynu ve městě. Důvody, jež vedly k sebevraždám, byly různorodé. Jisté to byl v mnoha případech pocit viny doprovázený strachem z odplaty. Tato vina se nemusela nutně vztahovat pouze na provinění vůči Čechům. Mnohdy se provinili i Němci vůči Němcům. Největší počet sebevražd ale nejspíše souvisí s celkovou ztrátou jistot, životních perspektiv, prostého strachu z budoucnosti. Ztráty na životech sudetoněmeckého obyvatelstva je v době na rozhraní války a míru zčásti nutno připsat i na vrub samotné německé válečné mašinérie. Z řady míst - například z Ústí nad Labem - jsou doloženy případy zabiti či poprav civilního obyvatelstva či kapitulujících vojáků wehrmachtu fanatickými skupinami SS nebo na konci války narychlo sestavenými zeměbranceckými hlídkami, do nichž byli nuceně nasazováni v místě usedlí civilisté.

Excesy „revolučního chování“ se často projevíly i v provádění samotného „divokého odsunu“. Ve většině případů byli obyvatelé vesnice či města (anebo jejich části) přinuceni ve velmi krátké době - několika hodin, v extrémních případech dokonce několika minut! - sbalit nejnnutnější věci a domov opustit. Mezi povolené věci patřilo zavazadlo o váze 30 - 60 kg, obsahující limitovaný počet osobních věcí, potraviny na 3 - 7 dní, finanční hotovost do výše nejvíce 1 000, mnohdy však jen 100 nebo i méně říšských marek. Bylo zakázáno brát si s sebou vkladní knížky, větší finanční částky, cenné papíry, šperky - mimo snubních prstenů - a řadu dalších věcí (např. fotoaparáty, přenosná radia). Vysídlování byli soustředěni na určitém místě a podle okolností pěšky převedeni, nebo pomocí dopravních prostředků převezeni na německé území. Ostudné a odsouzeníhodné bylo také chování a jednání některých

organizátorů a aktérů vyháněcích akcí, kteří tuto drastickou situaci navíc využívali ke krádežím, násilnostem či nedůstojným osobním prohlídkám.

První odsuny směřovaly především do sovětského okupačního pásma, z jižní Moravy pak do Rakouska. Okupační správa cílových oblastí se však stavěla k těmto akcím zdrženlivě nebo

z východních německých území. Zhusta ale byli již v první vlně vyháněni i starousedlíci, dokonce i lidé ze smíšených manželství. Teprve na konci července byla vydána směrnice vymezující jednotlivé kategorie německého obyvatelstva určeného k vystěhování. Na prvním místě to byli „okupanti“, tj. ti Němci, kteří se do Čech přistěhovali po 1. říjnu 1938,

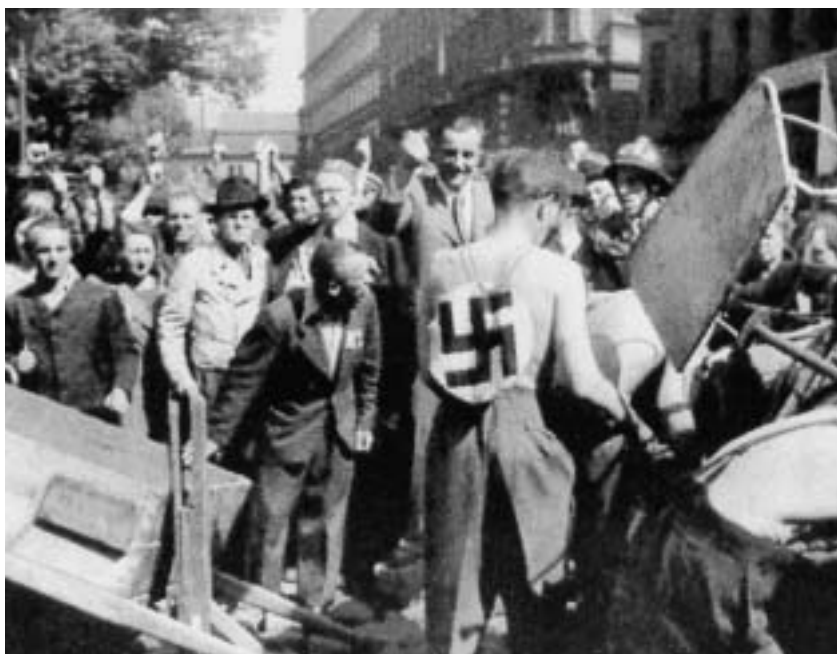
Před transferem bylo asi 150 000 Němců (z 2.500 000) soustředěno v internačních táborech, později přejmenovaných na odsunová sběrná střediska, jimiž ovšem prošli všichni.

dokonce přímo negativně, neboť komplikovaly tamější již tak dosti složitou humanitární situaci. Podle směrnic pro odsun měli být do Německa přednostně přesídlováni říšští Němci, dále osoby, které se na československé území přistěhovaly po říjnu 1938 a uprchlíci

na druhém „provinilé osoby“, pokud již nebyly mezitím internovány, na třetí místo byli postaveni bývalí veřejní zaměstnanci, kteří se po převzetí správy země do českých rukou stali nezaměstnanými. Čtvrtou skupinu představovali zemědělci, jako pátí přicházeli na řadu majitelé podniků

a živností, jako šesti příslušníci svobodných povolání a teprve jako sedmí byli uváděni dělníci, na posledním místě pak „ostatní“. Zmíněné pořadí diktovala nejen míra viny za války, ale také hospodářské ohledy, neboť transfer měl i svou nepřehlédnutelnou stránku ekonomickou. Ta se plně projevila v době organizovaného transferu jako činitel, který působil tentokrát

tzv. „brněnský pochod smrti“, tedy násilné vyhnání Němců z Brna ve dnech 30. až 31. května 1945. Šlo o jeden z nejznámějších i dobově nejkomentovanějších excesů. Dne 1. června se jím musela zabývat dokonce i československá vláda. K vyhnání zhruba 20 000 brněnských Němců došlo zřejmě z iniciativy moravského Zemského národního výboru a prováděla je pod velením

Děsivé zážitky z války vedly také u českých obyvatel k otrlosti a krutosti.

proti vysídlení některých skupin německého obyvatelstva.

VRAŽEDNÉ EXCESY ODSUNU

Poválečný čtvrtrok provázely vedle akcí „divokého odsunu“ také početné násilnosti, vraždy, samosoudy, lynče a několik armádou cíleně zorganizovaných masových vražd německých obyvatel. V kontextu s „divokým odsunem“ vstoupil do obecného povědomí zejména

kapitána B. Pokorného Národní stráž bezpečnosti za spoluúčasti tzv. dělnických hlídek.

V psychologickém pozadí akce stála pravděpodobně obzvláště negativní okupační zkušenost brněnských Čechů s Němci ve městě i fakt, že vedle nacisty houževnatě bráněné Ostravy bylo Brno prakticky jediným moravským městem, jež musela armáda na konci války skutečně dobývat. Svoji roli hrály při rozhodnutí a přípravě pochodu

nepochybně i stranicko-politické motivy, neboť téma vyhnání sudetských Němců se bezprostředně po osvobození stalo jedním z politicky mocných argumentů v politickém boji.

Kolona žen a dětí a starých mužů vyrazila po nedůstojně důkladné prohlídce zavazadel vyháněných Němců pozdě večer 30. května přes Rajhrad směrem k rakouským hranicím, jež byly v tu dobu ovšem uzavřeny. Vyhnanecská tradice sice tvrdí, že tisíce lidí byly postřeleny během vlastního „pochodu smrti“, rakouská historička Emilia Hrabowecz, která se tímto případem soustavně zabývala, však takové případy nedoložila. Zmínila dokonce, že vyčerpaní staří lidé byli vezeni na nákladních autech, unavené děti nesli čeští strážníci na zádech. Psychická situace krajně vyčerpaných vyháněných byla ovšem maximálně traumatická. K vlastní tragédii došlo poté, co většina skupiny byla z Rakouska vrácena zpět a na asi jeden a půl měsíce (od 1. června do 10. července) internována v bývalém německém dětském táboře v Pohorelicích. Zde vypukla epidemie, jíž padlo za obět 455 osob. K dalším úmrtím došlo mezi členy pochodu, v menších skupinkách internovaných ve vesnicích v okolí Pohorelic. Celkový pravděpodobný počet obětí, zahynuvších v souvislosti s tímto pochodem (nespecifikovaný počet vyhnaných údajně zahynul na rakouském území) je odhadován až na 800, žurnalisté hovoří o 1 300 i o 8 000 mrtvých - což je nedoložené.

Typově svým způsobem závažnější jsou tři masové vraždy, spáchané nepravidelnými ozbrojenými skupinami nebo vojenskými jednotkami československé armády. Na přelomu května a června bylo v Postoloprtech a nejbližším okolí postřeleno celkem 763 osob. Svým způsobem ještě otřesnějším případem bylo v noci z 18. na 19. června 1945 povraždění 265 Němců z karpatské Dobšíné, kteří byli vojáci

bratislavského 17. pěšího pluku pod velením poručíka Karola Pazúra transportováni zpět na Slovensko. Na nádraží v Horních Moštěnicích u Přerova bylo postřeleno 265 osob, z toho 120 žen a 74 dětí. Nejznámější masakr se odehrál 31. července v Ústí nad Labem. Toho dne došlo z nikdy neobjasněných příčin k explozi v muničním skladišti v Krásném Březně, tedy na předměstí Ústí. Důsledkem bylo 27 mrtvých, desítky raněných obyvatel Krásného Března a nedozírné materiální škody. Již na samém počátku 20 minut trvající série výbuchů začal na Mírovém náměstí, před hlavním nádražím a na mostě přes Labe masakr německého obyvatelstva. Jeho obětí bylo 80 - 100 (sudetoněmecká publicistika dříve hovořila až o 8 000). Rozbor archivních pramenů, provedený archivářem Vladimírem Kaiserem, ukázal, že pachateli masakru většinou nebylo místní české obyvatelstvo - to dokonce německé dělníky, jdoucí tou dobou z práce, varovalo a některé ukrylo. Pachateli byli hlavně příslušníci revolučních gard, vojáci československé armády, rudoarmejci a velké množství civilistů, kteří do města přijeli bezprostředně před masakrem. S ním ostatně projevil ve veřejném projevu souhlas generál Ludvík Svoboda, který do města přijel jako člen vyšetřovací komise. Ta sice příčinu výbuchu nezjistila, připsala jej však apriorně německým werwolfům.

Tři uvedené masakry a větší počet menších a méně známých exekucí a vražedných excesů této doby nelze přičíst jen nacionální rozjítřenosti nebo extrémním projevům snah o „spravedlivou odplatu“. Šlo i o akce, připravené armádním obranným zpravodajstvím ve snaze vyvolat dojem, že rychlý a masový transfer německého obyvatelstva z republiky je jedinou reálnou možností stabilizace národnostní i bezpečnostní situace. Spojenci, slevující tváří v tvář ohromným zásobovacím,

energetickým, zdravotním či migračním problémům na území poraženého Německa ze starších, radikálních a všeobjímajících vysídlovacích konceptů, měli tak být v předvečer postupimské konference postaveni před hotovou věc: předmětem jednání neměl být transfer jako takový a jeho rozsah, nýbrž jen jeho rychlost, formy a modalita.

Dobový termín pro takovéto akce, ale i pro násilné a zločinné zacházení s internovanými Němci, zněl „gestapismus“. Jeho, byť již v menším rozsahu prováděné projevy jsou známy z řady míst, mimo jiné také z velké části počtu internačních táborů. Na podzim 1945 v nich již žilo více než 150 000 osob - z více než 2.500 000 vysídlovaných Němců - z toho přes 16 000 dětí ve věku od kojenectví do 15 let. Poměry v kolínském internačním táboře, kde o tzv. bartolomějské noci z 22. srpna 1945 docházelo k znásilňování a bití internovaných a kde byli dokonce dva mrtví, se zabývala i poslanecká sněmovna. Podle rámcových odhadů Tomáše Staňka zemřelo v letech 1945 - 1948 v českých a moravských táborech a věznicích přibližně 10 000 osob. Důvody byly epidemie, podvýživa, celkové vyčerpání, stáří, ale také týrání a popravy. Nejhorší poměry panovaly v Malé pevnosti v Terezíně, v ústeckých táborech Všebořice a Skřivánčí vrch, v některých pražských táborech a v Lešanech u Benešova.

Tato doba vynesla na povrch také mnohé „priznivníky svobody“, osoby často s temnou minulostí, které využívaly situace k sebeprosazení, osobnímu obohacení, či k zakrytí svých předchozích prohřešků, anebo osoby, u nichž se prostě ve vhodné chvíli projevil jejich negativní psychické vlastnosti. Hlavní aktér mostěnického masakru, odsouzený poručík Pazúr, byl - jak se ukázalo při pozdějším vyšetřování - za války členem Hlinkovy strany

a Hlinkovy gardy a jeho bratr snad dokonce dobrovolně sloužil u SS. Přesto byl Pazúr počátkem padesátých let z vězení propuštěn. S křiklavými případy se setkáváme i na jiných místech. Patří sem i jednání mnoha osob v internačních táborech, sběrných střediscích i věznicích.

Do této skupiny lze přiřadit i osoby, jimž revoluční situace poskytla možnost získávat majetek na úkor odsunovaných. Ve své studii o odsunu Němců ze Svitavska takovéto případy spolehlivě doložil M. Skřivánek. Neblaze v tomto směru prosluli také příslušníci části tzv. Revolučních gard, ustavovaných z iniciativy pražského vojenského velitelství ve druhé polovině května. Doloženou skutečností ale také je, že státní orgány se snažily takovýmto excesům bránit a s postupujícím zklidňováním poměrů a prosazováním autority státní správy jich také ubývalo. Je též prokázáno, že řada násilných událostí všeho druhu spadá - tak jako v sousedním Polsku - na vrub příslušníků Rudé armády, kteří nemohli být trestně stíháni československými orgány.

Z dosud provedených zjištění se však dá usoudit, že excesy provázející zejména tzv. „divoký odsun“, přijímala demokratická část české veřejnosti přinejmenším s rozpaky. Dokládají to nejen osobní svědectví mnoha lidí, ale také právní postihy pachatelů. Již 25. září 1945 vydala vláda výnos, podle něhož byly některé činy z doby od května do září 1945 označeny jako zločiny a byly také - byť zdaleka ne všechny - soudně trestány. V červenci 1947, tedy čtyři měsíce před ukončením odsunu, ustavilo československé Národní shromáždění zvláštní komisi, složenou paritně ze zástupců všech politických stran, která měla vyšetřit *„hromadné zákroky proti Němcům, Maďarům a jiným osobám po 5. 5. 1945“*. Z iniciativy komise vzešlo několik trestních stíhání, mezi jinými i Pazúra. Za násilnosti

a vraždy v internačním táboře v terezínské Malé pevnosti byl v roce 1948 odsouzen německý kriminální recidivista K. Landrock, vězněný za války jednu dobu i v Osvětimi.

Bude na místě připomenout, že tyto a další podobné excesy nebyly československými orgány amnestovány zákonem č. 115/46 Sb. z 8. května 1946 o „*právnosti jednání souvisejících s bojem o znovunabytí svobody Čechů a Slováků*“, známějšího pod označením amnestijní zákon. Jím se staly beztrestnými činy spáchané od 30. září 1938 do 28. října 1945 v souvislosti s bojem za svobodu. Šlo především o činy odbojářů, zvláště partyzánů, jež by podle obecného právního citění bylo nutné považovat za trestné, které však byly vykonány na podnět zahraničního nebo domácího odboje a v souladu s intencemi exilové vlády. Sporná, byť i v dobovém kontextu právně relevantní, byla v zákoně obsažená kategorie „*spravedlivé odplaty*“, v řadě případů pardonované i pro poválečné měsíce. Naopak byly z ustanovení amnestijního zákona vyňaty osoby, jejichž násilné skutky byly spáchány ze zavrženíhodných pohnutek, například ze zfištnosti, vilnosti nebo například ze snahy zakrýt jiný trestný čin. Často kritizovaný, již počátkem července připravený, nakonec ale až k 28. říjnu vyhlášený amnestijní zákon nebyl tedy „generálním pardonem“, a ani jím být nemohl. Nebyl také v poválečné Evropě ojedinělým právním aktem. Obdobné zákony byly přijaty i v Itálii, Francii či v Rakousku. Naopak v Polsku nebo Jugoslávii zvláštní zákony tohoto druhu vydány nebyly, neboť legitimnost násilných činů souvisejících s bojem za svobodu byla považována za zcela samozřejmou.

V období tzv. „divokého odsunu“ opustilo české země, tj. bylo vyhnáno či vysídleno anebo dobrovolně z území republiky odešlo asi 560 000 zdejších Němců. Odhady, počítající

i s říšskoněmeckými příslušníky, usídlenými tu za války, a s utečenci před frontou, kteří zůstali na území republiky po 8. květnu 1945, jsou ovšem vyšší: až 750 000 lidí, z nichž 450 000 našlo útlek v sovětské okupační zóně, 200 000 v americké zóně v Německu a 150 000 v Rakousku. Tato čísla jsou ovšem značně nespolehlivá.

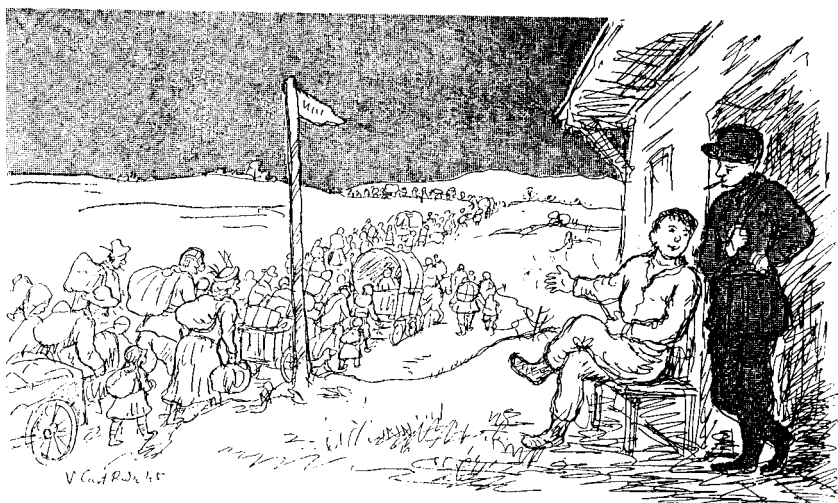
Vlastní, organizovaný odsun německé menšiny z ČSR, spadá do období od podzimu 1945 do jarních měsíců roku 1947 (oficiálně byl ale ukončen již v říjnu 1946). Dovětkem tohoto odsunu byly další transfery už menšího rozsahu, které probíhaly do padesátých let. Ty měly za cíl jednak scelování rodin, jednak umožňovaly vystěhování do Německa lidem z některých speciálních profesních skupin, kteří dosud museli zůstat v zemi.

Rozhodnutí postupimské konference o transferu německé menšiny z Polska, Maďarska a ČSR a způsobu jeho provedení z 2. srpna 1945 projednala československá vláda již druhý den po jeho přijetí, tj. 3. srpna (s datem 2. srpna) a 16. srpna byla Spojencům předána příslušná nóta československé vlády. Vláda předpokládala odsunutí asi 2.500 000 osob v horizontu jednoho roku. Již 2. srpna byli dekretem prezidenta republiky všichni českoslovenští Němci (až na jasné specifikované výjimky aktivních antifasistů a obětí nacismu) zbaveni státního občanství. Kategorie osob, určených k vystěhování, se shodovaly s těmi, které uváděla výše připomenutá směrnice z konce července.

Organizační příprava odsunu probíhala až do prosince 1945, kdy vláda vydala Ústřední směrnici k provádění odsunu. Byl zřízen zvláštní Úřad pro odsun Němců při ministerstvu vnitra, na ministerstvu národní obrany se ustavil speciální štáb, zajišťující jeho technické provádění. Dozorem nad průběhem odsunu byly pověřeny

orgány Sboru národní bezpečnosti. Na lokální úrovni za průběh odsunu odpovídaly národní výbory či v pohraničních okresech správní komise. Spoluúčastnily se i úřady na ochranu práce. Směrnice výslovně uváděla, že „všechny orgány při provádění odsunu zúčastněné jsou povinny dbát toho, aby transfer byl prováděn způsobem spořádaným a lidským“. V táborech i během

spojování. Snaha zbavit republiku co největšího počtu Němců absurdně vedla k početným případům rezignace na potrestání nacistických zločinců a internovaných představitelů hitlerovského režimu. Propouštění, resp. zařazování do odsunových transportů byli proto též dosud internovaní aktivní členové NSDAP, SA či osoby německé národnosti, které se v době okupace

Český chalupník na kresbě z dobových novin žertovně komentuje odchod sudetských Němců: „Svatý Václav jich slíbil odvádět jen 350, ale my bychom je chtěli odvést už jednou provždy.“ Přirovnání zubožených zástupců k volům, jimiž platil patron české země daň Svaté říši, zní cynicky, zřejmě však odpovídalo tehdejšímu pocítům většiny Čechů.

transportů byla zajištěna zdravotnická služba. Během organizovaného odsunu už také nedocházelo k tak výrazným excesům jako v jarních měsících čtyřicátého pátého roku a prohřešky či přehmaty - nejčastěji to byly krádeže - byly již také odsouzeny v čs. tisku a trestně stíhány.

Československé orgány se - po dohodě se spojeneckými okupačními orgány - snažily, aby pro takovýto průběh transferu byly vytvořeny potřebné podmínky. Výsídlovány nyní byly pouze celé rodiny, proto byly rozdělené rodiny podle možnosti

dopustily kriminálních trestných činů.

I tato část transferu má svoji vlastní dynamiku, své jednotlivé etapy, jež se od sebe liší. První, spíše ještě přechodnou etapou bylo období od srpna 1945 do konce roku. Poté byly všechny transporty přerušeny. Byly odstraněny nejkriklavější nedostatky v internačních táborech, které byly posléze zčásti zrušeny, zčásti přeměněny na sběrná střediska (celkem jich bylo 107) pro osoby, určené do transferu. V táborech se zlepšily výživovací podmínky

K organizovanému transferu sloužila převážně železnice.
Takto končila jedna z dlouhých a dramatických kapitol historie střední Evropy.

(například děti do 6 let měly nyní nárok na stejný příděl potravin jako děti české) a bylo přikázáno pořizovat přesné seznamy konfiskovaného majetku. Na druhé straně transfer již v této době způsoboval nemalé problémy v Německu, kde před nastávající zimou začaly být pro vysídlence existenční podmínky velmi těžké.

Druhá etapa transferu probíhala od ledna do května 1946. Vlaky s vysídlenci směřovaly v tomto období do amerického okupačního pásma, protože sovětská správa příjem transportů s ohledem na krizovou situaci ve své okupační zóně pozastavila. Američané stanovili po

dohodě s československými orgány pro transfer přesná pravidla. Byl určen nejen počet vypravovaných vlaků a jejich velikost - čtyřicet vagonů po třiceti lidech, tj. celkem 1 200 osob. Pro každý vlak musely být vyhotoveny přesné seznamy vysídlovaných a ty se také kontrolovaly. Zdravotní službu tvořili dva ošetřovatelé a zpravidla dva lékaři německé národnosti, kteří se po převzetí transportu vraceli a odsunutí měli být až jako poslední. Každý vlak měl také vlastní samosprávu. Odsunovaní mohli mít osobní zavazadlo o váze 30 - 50 kg a peněžní hotovost do výše 1 000 marek na osobu (někdy to ale bylo

méně), dále museli mít teplé osobní a ložní prádlo, náhradní šatstvo a obuv, příkrývku a nejnútnejší kuchyňské nádobí. V okamžiku přechodu hranic musel mít každý zásobu potravin na 3 dny; její výše byla určena podle vojenské normy pro zajatce. Pokud ale byly potraviny zakoupeny na potravinové lístky, mohla jejich zásoba činit sedmidenní příděl. Vojenská správa navíc zajišťovala během cesty stravování.

Velký a rychlý přírůstek nového obyvatelstva v americkém pásmu však začal vyvolávat značné obtíže. Nově příchozí měli ohromné problémy nejen s prozatímním ubytováním, ale především s celkovým začleňováním do bavorské nebo hessenské venkovské společnosti, v níž nebyli kvalifikovaní, ale takovému prostředí cizí sudetští Němci příliš vítáni. Okupační úřady na ně navíc nepohlížely jako na uprchlíky či zavlčené osoby, kterým by jinak náležela mezinárodní pomoc a ochrana. Vzrůstajícím potíží se americké úřady proto snažily čelit žádostí o zmírnění tempa odsunu, již československá strana vyhověla.

Ekonomické problémy související s transferem se neprojevovaly jenom na německé straně. Transfer způsoboval velké ztráty i československému hospodářství. Nikoli náhodou byli kvalifikovaní dělníci zařazováni do transportů až na posledním místě a některé vysoce kvalifikované profese byly z odsunu dokonce vyňaty zcela. Náhlým úbytkem kvalifikovaných pracovních sil bylo postiženo zejména hornictví, severočeský a severomoravský hutnický a chemický průmysl, textilní výroba, sklárství a dřevozpracující průmysl. Nahradit ztráty, způsobené masovou transferovou akcí, se ukázalo být mimořádně náročným a dlouhodobým úkolem - z takto vzniklé nouze o pracovní sílu ostatně například vzešla akce náboru do dolů z roku 1949. Vážně narušena byla také organická sociální skladba

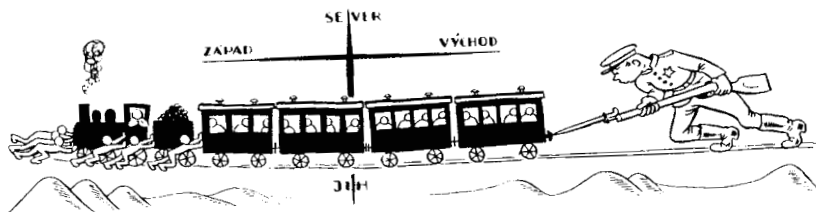
českého pohraničí, vytvářející se přirozenou cestou po staletí. V důsledku deformovaného politického a ekonomického vývoje po roce 1948 se ji nepodařilo plně obnovit prakticky dodnes. Rychle se projevil drastický dopad odsunu v zemědělství. Již v červenci 1946 musela vláda vyhlásit „národní mobilizaci pracovních sil pro zemědělství“ a zavést v tomto odvětví pro dva ročníky mládeže na dobu tří měsíců pracovní povinnost.

Třetí etapa transferu trvala od června až do října 1946, kdy byl „odsun“ oficiálně ukončen; 29. října 1946 odjel z Dvorů u Karlových Varů poslední vlak s vysídlení. V polovině roku byly také obnoveny transporty do sovětské zóny, takže se počet odsunovaných dočasně zvýšil. Zároveň se ale stále více odhalovaly ekonomické a posléze i mezinárodněpolitické souvislosti odsunu. Transfer Němců z Československa bezvýhradně veřejně i politicky podporoval Sovětský svaz. V západní Evropě a v USA jeho podpora již tak jednoznačná nebyla a stále slábla. Kritické hlasy se ozývaly již od počátku, zvláště silně byly ale odmítány okolnosti tzv. „divokého odsunu“. Část politického spektra a veřejnosti zejména ve Velké Británii začala myšlenku odsunu zcela zavrhnout. V létě 1946 neodsouhlasila pařížská konference vysídlení 200 000 Maďarů ze Slovenska. Pokud jde o provedení organizovaného odsunu, dostalo se ČSR jistého uznání. Jak vládě sdělil Jan Masaryk, jednal 16. - 18. září ve Spojenecké kontrolní radě u „amerického generála Lucia D. Claye a ruského genlajtnanta Lukjačenka. Oba jmenovaní činitelé tlumočili mně dík a uznání za vzornou a organizačně dokonalou práci československých úřadů při provádění transferu a prohlásili, že způsob, jakým československé úřady postupovaly při praktickém řešení

tohoto obrovského úkolu, zasluhuje největší chválu“.

Na podzim 1946 se znovu projeví potíže se zajištěním snesitelných životních podmínek v americkém pásmu. Američané proto opět jednali s československou stranou a transporty byly zastaveny. Obnoveny měly být v dubnu 1947. V září roku 1946 proklamoval však americký státní tajemník Byrnes ve

„Treuegemeinschaft“ v čele s K. Kernem a E. Paulem. Za závěrečnou fázi transferu Němců z Československa je pak možné považovat tzv. akci „Link“ z let 1950 – 1951, kdy Mezinárodní červený kříž z iniciativy vlády SRN zprostředkoval ještě 16 832 Němcům možnost vystěhovat se z Československa do SRN. Šlo opět především o kvalifikované

I když se vítězští spojenci na odsunu sudetských Němců shodli, k jeho průběhu se stavěli rozdílně. Západ byl rezervovaný, Sovětský svaz ofenzivní.

známém stuttgartském projevu konec politiky trestu vůči Německu. Byl to příznak měnící se mezinárodní situace. Na moskevské konferenci vítězných mocností, která se konala na jaře 1947, pak západní země podpořily myšlenku ukončení transferů. V létě 1947 bylo zřejmé, že odsun ve své masové podobě definitivně skončil. V ČSR zůstala dvousettisícová německá menšina.

Transfer německého obyvatelstva z republiky se ovšem v menším měřítku realizoval ještě v následujících čtyřech letech. Ještě během roku 1947 odjížděly do amerického i do sovětského okupačního pásma vlaky s rodinnými příslušníky již dříve odsunutých osob. Podmínky tohoto dodatečného odsunu byly však již stanoveny novými zvláštními právními předpisy. Na konci stejného roku se rozběhla i tzv. „Akce Rakousko“, během níž v průběhu tří let odešlo z ČSR přes Rakousko do Švédska asi 2 000 kvalifikovaných německých dělníků. Akci iniciovala švédská skupina exilové sociálně demokratické

pracovníky, takže československá vláda z hospodářských i politických důvodů akci zastavila.

Zvláštní zmínku si zaslouží tři skupiny německého obyvatelstva. Jsou to osoby žijící ve smíšených manželstvích, Židé a antifašisté. Politické a sociální postavení a životní podmínky těchto částečně navzájem se prostupujících kategorií byly vnitropoliticky velice citlivou záležitostí. Osoby českého původu žijící ve smíšených rodinách byly ve fázi „divokého odsunu“ zpravidla vysídlovány také. Komplikované bylo řešení jejich majetkových práv a převodů těchto práv (např. dědictvím), zejména v souvislosti s probíhajícími konfiskacemi majetku Němců. Jednoduché nebyly často ani jejich vztahy s ryze českým prostředím. I v tomto případě se poměry upravovaly až s odstupem doby, a i to jen pomalu.

Do zcela specifického postavení se dostali Židé. Holocaust přežilo nebo z exilu do vlasti reemigrovalo ne více než 50 000 lidí. Velká skupina židovských vojáků přišla do vlasti se

západní i východní československou armádou. Leckteří z těchto lidí byli národnostně nevyhranění, mnohé oběti perzekucí se staly Židy prostě jenom na základě perverzních nacistických rasových zákonů. (O tom, kolik Židů padlo za obětí nacistickému holocaustu jsme psali již na straně 167, kde jsou specifikovány i další československé ztráty na životech.) Někteří z přeživších Židů se prohlašovali za Čechy, jiní za Němce, popřípadě Maďary a další se cítili být národnostně Židy. Naprostá většina Čechů i Slováků jim poskytovala podporu, avšak jejich začleňování do společnosti a zejména restituce jejich majetku arizovaného za okupace se ukázala jako komplikovaný problém. Politici i běžní občané sice odsuzovali nacistický antisemitismus, ale předpokládali rychlou a bezproblémovou českonacionální asimilaci Židů. Jak vysvětlil ještě v létě 1944 v moskevských Československých listech pozdější komunistický propagandista Václav Kopecký: *„Popírati antisemitismus neznamená připouštětí porušení nacionálního slovanského charakteru budoucí ČSR.“*

Německy hovořícím občanům ČSR bylo po válce administrativně bráněno v návratu do ČSR, některé židovské exulanty odradily od návratu zprávy o Židům nepříznivé náladě v zemi. Československé úřady postupovaly v bezprostředně poválečných měsících vůči německy mluvícím Židům stejně restriktivně jako vůči německému většinovému obyvatelstvu. Tisk upozorňoval, že na mnoha místech dokonce i navrátilci z nacistických koncentráků musí nosit na rukávech bílé pásky Němců a jsou přes utrpené pronásledování vystavováni tímž omezením jako běžní Němci. Jak napsala 11. října 1945 Mladá Fronta: *„Přihlásí-li se žid k národnosti německé, musí nastoupit tutéž cestu jako každý jiný příslušník německé národnosti...“* Ještě v létě 1946 potvrdzovalo

v odpovědi na stížnost Rady židovských náboženských obcí i ministerstvo vnitra, že se na Židy, s výjimkou uznaných antifašistů, vztahují všechny platné předpisy o Němcích. Velká část židovských obyvatel proto usilovala o co nejrychlejší vycestování do zahraničí.

S problémy se střetaly také snahy přeživších Židů o restituci židovských majetků, které byly za okupace arizovány do německých rukou. Roku 1945 byla na tyto majetky vztahována národní správa, která měla trvat do řádné restituce podle zákona č. 128/46 Sb. Restitovány neměly být velké majetky, které byly v poválečném období znárodněny. Zvláště tvrdě bylo zacházení s židovskými navrátilci na Slovensku. Řada Židů, hlásících se k německé národnosti, nakonec republiku opustila za podmínek platných pro antifašisty či Rakušany. K tragédiím poválečných měsíců patří i to, že někteří Židé byli odsunuti spolu s ostatními Němci. Teprve 10. září 1946 byla vydána směrnice ministerstva vnitra, podle které byly všechny osoby „židovského původu“ vyňaty z normálních odsunových transportů. Pro mnohé však již bylo pozdě.

Ochrana majetku a osob se vztahovala na antifašisty, kteří mohli prokázat aktivní odpor vůči nacismu a obranu republiky před „Mnichovem“ i po něm. Jejich zemědělská půda nebyla konfiskována a měli být také vyjmuti z odsunu. Zpočátku se antifašisté také aktivně spolupodíleli na obnově státní správy, avšak Češi k nim měli zpravidla nedůvěru, a tak jejich účast na veřejném životě postupně slábla. Už na podzim 1945 se proto mnozí začali přiklánět k myšlence přesídlení do Německa, zejména do sovětské okupační zóny, kde doufali budovat socialismus. Jako důvody svých dobrovolných žádostí o vysídlení z Československa uváděli obtíže sociální, jazykové a poukazovali také na postoje české společnosti k nim. K odchodu

z republiky je ostatně často vyzývaly i jejich vlastní strany, tedy sociálně demokratická a komunistická, odvolávající se na nutnost posílení antinacismu v samotném Německu. Vedla je i myšlenka výstavby nového Německa. V tom je podporovala také KSČ a Jednotná socialistická strana Německa (SED) v nich získala mnohdy ideologicky dobře připravené funkcionáře. Antifašisté měli značné úlevy v podmínkách odsunu, zejména ohledně movitého majetku. Mohli se vystěhovat prakticky se vším vybavením, včetně např. hudebních nástrojů. Podle Hany Mejdrové z republiky celkem odešlo téměř 140 000 antifašistů a jejich rodinných příslušníků. Je ale pravda, že někteří se zakrátko pokusili o ilegální návrat do republiky a na policii po zadržení vypovídali, že se v Sasku bojí o život, protože tam pod ochrannými křídly sovětských důstojníků dále vládnou starí nacisté.

OBĚTI ODSUNU

Nejtragičtější kapitolou odsunu jsou oběti na životech, k nimž došlo mezi československými Němci během vyhánění, transferu anebo v jejich souvislosti. Počet těchto úmrtí je dodnes zcela pochopitelně jednou z nejotevřenějších ran diskusí o odsunu. Zjistit přesný počet mrtvých se zřejmě nikdy nepodaří a bude třeba pracovat pouze s odhady. Donedávna udávaný počet obětí, pohybující se mezi 220 - 270 000, publikovaný zejména v německém a rakouském tisku, je neudržitelný; znamená totiž mj., že by oběti odsunu musel být zhruba každý desátý člověk! Z iniciativy společné česko-německé komise historiků bylo v roce 1996 provedeno statistické a demografické šetření, z něhož vzešlo *Stanovisko komise k odsunovým ztrátám*. Číslo, k němuž komise dospěla, bylo mezitím přijato i rozhodující částí zahraničních historiků (mezi nimi např. hlavní odborník na německé

válečné ztráty Rüdiger Overmans), tiskem a médií. Přetiskujeme zde proto zmíněné Stanovisko v doslovném znění:

1. *Údaje o obětech odsunu, tzn. o ztrátách na životech, které utrpělo sudetoněmecké obyvatelstvo během vyhánění a nuceného vysídlování z Československa a v souvislosti s těmito akty, se extrémně liší a jsou proto nanejvýš sporné. Hodnoty uváděné v německých statistických propočtech kolísají mezi 220 000 a 270 000 nevyjasněných případů, které se mnohdy interpretují jako úmrtí; údaje uváděné v dosavadních výzkumech se pohybují mezi 15 000 a 30 000 úmrtími.*

2. *Diference je výsledkem odlišných pojetí pojmu oběti odsunu: Detailní výzkumy inklinují k tomu, že přihlížejí pouze k obětem přímých násilných činů a abnormálních podmínek. Všechny nevyjasněné případy uváděné ve statistikách bývají naproti tomu často počítány mezi oběti odsunu.*

Odlišné údaje vyplývají nadto také ze skutečnosti, že se používají různé metody šetření a vyhodnocování:

- *Číselným údajům z detailních výzkumů slouží jako podklad individuálně doložená úmrtí (15 000 - 30 000).*

- *Jiný přístup spočívá ve vyhodnocení církevních kartoték hledaných osob; z nich se vyvozují jak vysoký podíl nevyjasněných případů (225 000), tak důkazy o 18 889 konkrétně doložených úmrtích.*

- *Kvůli nedostatku úředních podkladů o úmrtích sestavili statistikové bilance obyvatelstva. Rozdíl mezi počátečním a konečným počtem obyvatelstva bývá často ztotožňován s počtem úmrtí (220 000 - 270 000).*

3. *Obzvláštní problém bilancí obyvatelstva spatřuje komise v tom, že většina dat, se kterými se v nich pracuje, je založena na modelových výpočtech a odhadech, které*

vycházejí z veličin, jež nejsou při bilancování srovnatelné. Lze například upozornit na největší slabiny těchto výpočtů a odhadů:

- Komise vychází z toho, že ve výchozím počtu sudetoněmeckého obyvatelstva v českých zemích (3 331 415), který je založen převážně na výsledcích říšskoněmeckého sčítání lidu z května 1939, je obsažena nemalá skupina osob, které se před rokem 1939 hlásily k české, avšak v roce 1939 k německé národnosti. Druhá, právě tak nezanedbatelná skupina se naopak po roce 1945 přihlásila místo k národnosti německé k národnosti české. Bilance obyvatelstva přihlíží k těmto pohybům v nedostatečné míře. Kvantifikace těchto skupin je v současné době předmětem německého výzkumného projektu. První předběžné výsledky vykazují asi 90 000 těch, kteří takto změnili národnost.

- Také výše ztrát v německých ozbrojených silách uváděná ve statistických propočtech vyžaduje přezkoumání: v 50. letech se v celoněmeckém měřítku vycházelo z počtu 3,7 milionu padlých příslušníků německé armády. Novější německá bádání docházejí naproti tomu k počtu asi 5 milionů. K tomu je nutno při odhadu sudetoněmeckých ztrát přihlídnout.

- Zařadí-li se do celkové bilance mezitím zveřejněná data sčítání obyvatelstva v NDR v roce 1950, která vykazují na území NDR pouze 612 000 namísto dosud užívaných 914 000 bývalých sudetských Němců, zvýšil by se tak počet nevyjasněných případů na více než půl milionu. To by vedlo k absurdním výsledkům.

Všechny tyto poznatky by se nutně musely projevit také v bilancích sudetoněmeckého obyvatelstva. Protože jsou však tyto odchylky protichůdné, doporučuje komise, aby se upustilo od používání metody statistických propočtů a z ní vyvozovaných obětí odsunu, a to tím spíše, že neexistuje možnost

nalezení adekvátnějších dat, která by bylo možno ve statistických propočtech plnohodnotně použít.

4. Tyto úvahy ukazují, že statistické propočty vedou k příliš velkému rozpětí a že jsou vědecky nepoužitelné, jestliže neexistuje možnost jejich verifikace. Sledování individuálních odsunů na základě pramenů nabízí spolehlivější východisko, neboť je přezkoumatelné, současně je však mnohem náročnější. Důležité a pronikavé výsledky byly nedávno předloženy zejména v českých studiích.

Podle nich zahynulo v letech 1945 - 1946 násilnou smrtí, v internačních táborech, při pracovním nasazení a v důsledku abnormálních podmínek asi 10 000 lidí. K nim je třeba přiřadit cca 5 000 - 6 000 blíže nespécifikovaných úmrtí, která však bezprostředně souvisejí s průběhem odsunu, takže nejnižší počet obětí se podle dosavadního stavu bádání pohybuje - bez sebevražd - mezi 15 000 - 16 000. Tento počet potvrzují i československé statistiky za léta 1945 a 1946, které uvádějí celkem 22 247 mrtvých, kteří zemřeli v důsledku „násilí, zevních a nevyjasněných příčin“ nebo sebevraždy (6 667 případů).

Tomu se přibližuje součet prokazatelných 18 889 úmrtí ve zmíněných kartotékách hledaných osob, v němž je obsaženo 3 411 prokázaných sebevražd. Dokonce i za předpokladu, že by se v údajích vyskytovaly mezery, dospělo by se zdvojnásobením minimálního počtu obětí k maximálnímu počtu 30 000.

I když se komise zabývala jen strohými čísly, má ovšem na paměti traumatické následky, které byly způsobeny zkušenostmi a utrpením 20. století, jejichž součástí byla i vyhánění a vysídlování obyvatelstva.

Česko-německá komise historiků je přesvědčena, že doposud zjištěné počty jsou realistické a že je nutné je precizovat dalšími výzkumy. Proto

zastává názor, aby se ani ve vědeckém diskurzu, ale ani v politických debatách neužívalo počtu 220 000 „obětí odsunu“ či počtu ještě vyššího.

TERMINOLOGIE ODSUNU

Také termíny, užívané k označení transferu sudetoněmeckého obyvatelstva z Československa, jsou podrobovány kritice a jsou i předmětem sporů. Především je nutné konstatovat, že se pro tento akt užívalo v různých dobách, souvislostech a na různých jednáních v češtině, němčině, angličtině či ruštině řady slov - „odsun“, „vyhánění“ či „vyhánění“ (německy „die Vertreibung“, anglicky „to expel“ či „expulsion“), „vyhoštění“, (nucené) „vysídlení“, „přesídlení“, „stěhování“ (anglicky „removal“), „transfer“, ale také - na české straně „očista“, respektive „národní očista“. Oficiální dokumenty, tj. *Protokol jednání postupimské konference ve svém XII. článku a Zpráva o konferenci tří mocností v Berlíně* ve svém článku XIII, jež se v podstatném shodují, užívají anglického termínu „transfer“ a ruského „перемещение“. Každý z těchto termínů v sobě nese jisté významové zatížení, dané jeho užíváním v jednotlivých jazycích i jeho používáním jako právního pojmu či termínu pro nucený odchod sudetoněmeckého obyvatelstva z Československa. Na české straně vzbudil vlnu nesouhlasu termín „die Vertreibung“, začleněný -

vedle termínu „odsun“ - do znění česko-německé deklarace z roku 1997, i když v jejím českém znění je přeložený méně expresivním nedokonavým videm „vyhánění“. Na druhé, sudetoněmecké straně je zase jako nepřijatelný považován termín „odsun“, v němž naposledy R. Hoffmann vidí označení „ponižující, zkreslující, quasi legitimizující a ve smyslu kolektivní viny ... kriminalizující“.

Je v povaze pojmů užívaných v běžném i vědeckém jazyce zvláště sociálních věd, že jsou svou povahou mnohovýznamové, a mohou proto vyvolávat různé asociace, a tedy i interpretace. Zakoření-li se v běžném užívání natolik, jako termíny „die Vertreibung“ a „odsun“, a jsou-li navíc spojeny s tak otevřenými a bolestnými problémy, je velmi nesnadné se jich zbít. Spíše než usilovat o násilnou a tudíž těžko prosaditelnou změnu termínů, je třeba minulost co nejpresněji poznávat a v zájmu dnešního a budoucího soužití obou národů odstraňovat a překonávat její stíny. Jenom v rámci takového procesu bude možné najít i vzájemně vyhovující termíny či alespoň porozumět motivacím, vedoucím k užívání těch stávajících anebo k vytváření jiných.

Česko-německá komise historiků použila pro „divoký odsun“ pojmu „vyhánění“ („Vertreibung“) a pro „organizovaný odsun“ termín „vysídlení“ („Zwangsaussiedlung“).